

"רוח אחרת": העיוות המוסרי בקוד האתי של צה"ל והדרך לתיקון

רון שובל

נייר זה יוצא לאור במסגרת פרויקט: "סדר יום אסטרטגי חדש לישראל"

<https://argaman.institute/project/israel-initiative/>

A New Strategic Agenda for Israel

עורך ראשי: ד"ר רונן שובל
עורך בפועל: ד"ר רפאל בן-לוי
עריכה: רחלי לביא
מנהלת מערכת: לינור עמיר
עימוד ועיצוב: מוטי אלכסנדרוביץ
עיצוב כריכה: יעל גלזברג
מו"ל: עמיעד כהן

רואה אור בירושלים

© כל הזכויות שמורות
למרכז לחרות ישראלית, אהליאב 5, ירושלים 9446778
נדפס תשפ"ו (2025)

Hebrew Edition © Herut - The Center for Israeli Liberty Publishers

All rights reserved

Printed in Israel

"רוח אחרת": העיוות המוסרי בקוד האתי של צה"ל והדרך לתיקון

רון שובל

תקציר

מאמר זה דן בתפיסות המוסריות שמנחות את צה"ל, תוך ניתוח ביקורתי של הקוד האתי הנוכחי והעקרונות שעומדים בבסיסו. הקוד האתי הנוכחי נשען על עקרונות אוניברסליים שהושפעו מהגותו של ג'ון רולס, במיוחד עקרונות "צדק כהוגנות" ו"מסך הבערות".

עקרונות אלו מבקשים לנטרל את ההקשרים הלאומיים, התרבותיים והמעמדיים של האדם, ולהציג מוסר שוויוני ואובייקטיבי. תפיסה זו מובילה להצגת האדם כפרט מופשט, מנותק מהקשריו החברתיים והתרבותיים, דבר שמחליש את הלכידות הקהילתית ואת היכולת לנסח היררכיה מוסרית. בצה"ל, עקרונות אלה מכתיבים את אופן הפעלת הכוח הצבאי, מסכנים את חיי הלוחמים ופוגעים ביכולות של צה"ל להגן על אזרחי המדינה.

כנגד גישה זו, המאמר מציע אלטרנטיבה מוסרית המבוססת על המסורת היהודית והפילוסופיה הרפובליקנית. תפיסה זו מדגישה את חשיבות ההקשרים החברתיים והמחויבות למעגלים מוסריים. המאמר מפתח עקרונות מוסריים אלטרנטיביים למסורת של רולס – ומציע את הרעיון של "צדק כנאמנות" – מחויבות לצדק המעוגנת בזיקה קהילתית ובאחריות הדדית, המשמשות בסיס לפעולה מוסרית מושכלת.

תפיסת "צדק כנאמנות" גורסת כי האחריות הראשונית היא כלפי הקהילה הקרובה – משפחה, קהילה ולאום – ורק אחר כך כלפי האנושות כולה. עקרונות יהודיים כמו "עניי עירך קודמים" ו"חייך קודמים לחיי חברך" משקפים גישה זו, הרואה בלכידות הקהילתית תנאי הכרחי לקיום מוסרי ובעל משמעות.

כדי להבהיר את מעגלי האחריות שבבסיס עקרונות "צדק כנאמנות", המאמר מציע את עיקרון "הרמת המסך", ההופך את גישתו של רולס על פיה. במקום להסתיר את ההקשרים

החברתיים והתרבותיים, יש לחשוף אותם במלואם, כדי להגדיר באופן מדויק את החובות המוסריים של כל פרט. גישה זו מאפשרת קבלת החלטות מוסריות מושכלות, המאזנות בין נאמנות לזיקות החברתיות השונות.

גישה זו אינה מבטלת ערכים אוניברסליים, אלא משלבת אותם בתוך הקשרים פרטיקולריים. בכך, היא מתכתבת עם מסורת רעיונית המדגישה השתייכות של האדם לפרויקט קולקטיבי המכוון לטובת הכלל האוניברסלי. ערכים כמו נאמנות, רעות ואהבת המולדת מקבלים משמעות מעשית כחלק מהחובה לשמר את הקהילה, אשר היא עצמה חלק מהפסיפס האנושי.

בהתאם לכך, המאמר מציע עדכון לקוד האתי של צה"ל, ובכללו הדגשת הניצחון כערך מרכזי לצד ערכים נוספים כמו אחריות, רעות, וכבוד האדם. הצעות אלה נועדו לאזן בין מחויבות לאומית למוסריות אוניברסלית, תוך חיזוק יסודות הקהילה הלאומית. תפיסה זו שואפת להתמודד עם האתגרים המוסריים של המציאות המבצעית בעידן המודרני, תוך יישום עקרונות מוסריים מעשיים שמבוססים על זיקה אנושית וקולקטיבית, המשלבים את המסורת היהודית והפילוסופיה הרפובליקנית כעקרונות מנחים להפעלת כוח צבאי.

צבאות, קוד אתי ומדיניות הפעלת הכוח

1. **מוסר והגבלות:** הם יוצרים מסגרת שמגדירה את גבולות הלחימה.
2. **שמירה על לגיטימציה ציבורית:** קוד אתי מבטיח שהפעולות של הצבא יזכו לתמיכת האזרחים.
3. **זהות ומורשת:** הקוד האתי מחזק את תחושת המשמעות של השירות הצבאי, בכך שהוא ממסגר אותו לא רק כאמצעי הגנה, אלא כשליחות ערכית.

הדרישה לקוד אתי נובעת גם מהמורכבות של הלחימה המודרנית. בשונה ממלחמות העבר, המתאפיינות בקווי חזית ברורים, לחימה עכשווית מתקיימת לעיתים קרובות בסביבה אזרחית. מצבים אלו מציבים דילמות מוסריות חדשות, שבהן יש לשקלל את הצורך להגן על אזרחי המדינה, לשמור על חיי הלוחמים, ולצמצם את הפגיעה בחפים מפשע.

בסופו של דבר, ניסוח קוד אתי לצבא הוא ניסיון לעצב מערכת של איזונים בין יעילות מבצעית לבין שמירה על ערכים מוסריים, בין צורך להכריע את האויב לבין מחויבות לשמירה על צלם אנוש. בעיתות של סכסוך והרס, הוא מבטא את השאיפה להכניס סדר ועקרונות בתוך עולם הכאוס של המלחמה.

פסאודו־מוסריות והשלכותיה על מדיניות הפעלת הכוח בצה"ל

הפעלת הכוח בצה"ל נשענת כיום על עקרונות מוסריים שמציגים חזות של מוסריות גבוהה, אך למעשה יוצרים עיוות ערכי מסוכן. גישה זו מבוססת על אידיאל של שוויון אוניברסלי המתעלם מהמחויבות המוסרית היסודית של כל מדינה כלפי אזרחיה וכלפי לוחמיה. במקום להבטיח את ביטחונם של אזרחי ישראל ואת חיי חיילי צה"ל, המדיניות הנוכחית מטשטשת את הגבולות בין הצדדים בעימות ובכך חותרת תחת תפקידה של המדינה להגן על תושביה.

לאורך השנים, צבאות פיתחו קוד אתי, מתוך המתח המובנה בין הצורך בהפעלת כוח צבאי להגנה על מדינה או קהילה, לבין הדרישה לשמור על עקרונות מוסריים במהלך הפעלת כוח זה. בעוד הלחימה היא במהותה פעולה אלימה והרסנית, קיומו של קוד אתי לצבאות מבטא את ההכרה כי גם בעת מלחמה, יש לשמור על גבולות מוסריים שמגינים על ערכי האנושיות ועל צלם האדם.

הרעיון של כללים מוסריים בלחימה אינו חדש. אפשר לזהות את שורשיו בתרבויות עתיקות, למשל בחוקי המלחמה שנכתבו בתורה ובמסורת היהודית, כמו הפסוק "כִּי תִקְרַב אֶל עִיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ וְקָרָאתָ אֲלֶיהָ לְשָׁלוֹם" (דברים כ, י), או בהגבלות שהטילה ההלכה על השחתת עצים ושימוש מיותר במשאבי אויב. גם ביוון וברומא העתיקה נכתבו עקרונות של מוסר במלחמה, כמו דרישות להימנע מפגיעה לא הכרחית באזרחים. לאורך ימי הביניים, התפתחה המסורת הנוצרית של "המלחמה הצודקת" (Just War Theory), אשר ביקשה להגדיר מתי לגיטימי לצאת למלחמה ואיך יש לנהוג בה.

עם זאת, הקוד האתי המודרני לצבאות החל להתגבש רק במאות ה־19 וה־20, במקביל לעליית מדינות הלאום וצבאות לאומיים, והצורך להסדיר את פעילות הצבאות. התפתחות המשפט הבינלאומי וניסוח אמנות ז'נבה, הייתה נקודת מפנה חשובה. מסמכים אלו ביקשו להגדיר כללים אוניברסליים שיגבילו את זוועות הלחימה, כגון הגנה על פצועים, שבויים ואזרחים. הרעיון המרכזי היה שהפעלה בלתי מרוסנת של כוח צבאי אינה רק לא מוסרית, אלא גם לא יעילה, שכן גם במלחמה הצדדים הנלחמים צריכים להסכים על כללים מסוימים שיש להם אינטרסים משותפים להגן עליהם.

קודים אתיים לצבאות מבקשים, אם כן, למלא שלושה תפקידים מרכזיים:

דפוס זה מתגלם במישור המבצעי. כפי שתיאר זאת (אז, האלוף) גדי איזנקוט ביחס למלחמת לבנון השנייה:

הדילמה הזו עלתה ביום השני ביחס לתקיפת שני יעדים מאוד חשובים בביירות, אחד זה הבניין שבו היה בניין המשרדים של נסראללה, ושניים הבניין שבו שכן ביתו של נסראללה. אפשר היה לתקוף את שני המבנים האלה בהפתעה ומהר עם סבירות לפגוע בו. השאלה הזו בכלל לא עלתה.

אלא נבנה דפוס מהיר שדרש מכל האנשים שגרים במרובע הביטחוני הזה לפנות את המרובע הביטחוני. הוטלו שם כרוזים, נאמר לרדיו אלמנש אנחנו הולכים לתקוף. שמונה שעות לפני התקיפה תקפנו סביב, ורק אחרי שמונה-עשרה שעות שכל האירועים האלה קרו, תקפנו את שני הבניינים האלה. אני חושב שזה מעיד על המוסריות של צה"ל... וזה היה הדפוס שצה"ל פעל בו בלבנון במהלך כל התקופה.

הדאגה לאזרחי האויב על חשבון חיילי צה"ל מוצגת כערך מוסרי גבוה, אך בפועל היא כישלון מוסרי

וכן רא"ל בני גנץ בעקבות מבצע צוק איתן:²

ואז הם (גולני) רצו לתקוף ואני הייתי שם בשטח ואמרתי: חכו! ולקחנו סיכון על חיילי גולני, אני באופן אישי, ובאמת אף אחד לא נפגע בהתקפה, כלומר אף אחד מהאזרחים... אבל סיכנתי את חיילי גולני לשם כך.

כפי שהציג זאת פרופ' אבי שגיא, ממנסחי הקוד האתי של צה"ל:¹

ניצחון איננו מצדיק הפעלת כוח, אם ניצחון עומד בקריטריון של הגנה עצמית טוב, ואם לא, נשתמש ב[מושג] ניצחון למשחקי כדורסל ושחמט... בשנת 2000 כאשר ניסחנו את הקוד האתי היה רמטכ"ל... שאול מופז שביקש להכניס לתוך מסמך רוח צה"ל את הערך היסודי של ניצחון, וחבורת המנסחים שאני הייתי אחד מהם אמרה לו לא, ניצחון איננו תכלית ההגנה על אזרחי מדינת ישראל. צה"ל קם כצבא ההגנה לישראל... כאשר ממשלת ישראל משתמשת במונח ניצחון, היא חרגה מגבולות המוסר.

גישה זו, השוללת את מושג הניצחון כיעד, אינה רק פגם מוסרי ואסטרטגי; היא מערערת את עצם יכולתה של המדינה לממש את חובתה הראשונית להגן על אזרחיה. דחיית ערך הניצחון אינה בגדר ויכוח סמנטי אלא שגיאה ערכית הרת גורל, המובילה להימנעות מכוונת מהכרעה ברורה ומוחלטת. היא משפיעה על מטרות המלחמה, על האסטרטגיה שלה, היא מטילה מגבלות שמונעות הכרעה, ובכך משאירה את מדינת ישראל במצב של עימות מתמשך ואייציבות ביטחונית. התוצאה של העדר הניצחון כיעד, משנה את התנהגות האויב, שכן הוא שואב עידוד מהיעדר ההכרעה, והדבר מאפשר לו להתעצם הן בפן המבצעי והן בפן הפסיכולוגי. בכך, עיקרון ההגנה העצמית הופך ממאמץ אסטרטגי שיביא להכרעה ויבטיח שקט לטווח הארוך, למנגנון מקרי פסיבי ומתמשך, המשאיר את המדינה ואת אזרחיה במצב של פגיעות כרונית מול איומים מתחדשים.

1 הפודקאסט של טובי פולק, "פרק 418: אבי שגיא על מוסר לחימה ואתיקה בלחימה, התמודדות עם רגשות הנקמה והקושי שבשמירה על צלם אנושי", **YouTube**, 27.7.2024.

2 Shurat Hadin, Law of War Conference: Former IDF Chief Benny Gantz, **YouTube**, 13.5.2015, m. 20:30

יכולתו של צה"ל לבצע פעולות הכרחיות, ופוגעת הן באפקטיביות המבצעית שלו והן במוסריותה.

לבסוף, אבקש להביא לידי ביטוי את תפיסת הקוד האתי הנוכחי של צה"ל בתיאורו של סג"מ יותם את אופן הפעלת הכוח הצבאי בפיקודו באירועי שבעה באוקטובר 2023:⁴

וזה רק מדהים כמה שהצבא שלנו מיוחד, כמה הלוחמים שלנו מיוחדים, שאנחנו רואים כמות כזאתי מטורפת מבלי שמבינים מה הם עושים ואיך הם בוזזים ולוקחים ציוד ואונסים בחורות בעוטף, ואנחנו לא מבצעים ירי על רובם הגדול כי אנחנו רואים שאין להם נשקים. שזה מדהים כמה הצבא שלנו, גם בשעת מה שנקרא מלחמה בהפתעה, עדיין שומר על מוסריות...

על השאלה למה לא פתחו באש משיב סג"ם יותם:

הטנק שלנו לא ביצע ירי, היינו אז מוסריים, ראינו אזרחים. מבחינתנו, עוד לא הבנו שכל מי שנכנס הוא בעצם מחבל, ורק כשראינו נשקים בידיים נתנו פקודת אש ואותם חיסלנו. עד שהבנו נגד מי אנחנו נלחמים ואז עשינו סוויץ' בראש...

דבריו של סג"מ יותם מאירים באופן חד את הדילמה הערכית והמבצעית שאליה מובילה התפיסה המוסרית הנוכחית של צה"ל. סוג "המוסר" שהנחה את סג"מ יותם, הוביל לכישלון מבצעי. תיאורו את ההתלבטות אם לפתוח באש על גורמים עוינים, כאשר אלו חצו את הגדר כדי לפתוח במעשי זוועה חסרי תקדים, משקף את ההשפעה של הקוד האתי על שיקול הדעת בשדה הקרב. הביטוי "היינו אז מוסריים" ממחיש את הפער בין כוונת המוסריות לבין תוצאותיה בפועל. איפוק זה, שהתבסס על ניתוח רגעי של נראות חיצונית – אם יש בידיהם נשק או

הדאגה לאזרחי האויב על חשבון חיילי צה"ל מוצגת כערך מוסרי גבוה, אך בפועל היא כישלון מוסרי. אחריותה הערכית הראשונה של המדינה היא כלפי אזרחיה, לאחר מכן כלפי חייליה, ורק לאחר מכן כלפי אזרחי האויב, והאויב הלוחם נמצא בתחתית הסולם המוסרי. התעלמות מסדר זה אינה ביטוי למוסר אלא לכשל ערכי חמור.

כאשר המדינה מעמידה את שלומם של אזרחי האויב לפני ביטחון אזרחיה וחייליה, היא פוגעת ישירות ביכולתה לפעול נגד האויב הלוחם. בפועל, דווקא הכוח הצבאי שנגדו נלחמים זוכה ביתרון מבצעי ניכר של התארגנות מחודשת. יתרה מכך, התנהלות זו מעניקה לאויב תמריץ ברור ולא מוסרי להסתתר בתוך אוכלוסייה אזרחית.

תפיסת הכוח הנוכחית, הנשענת על שיקולים אוניברסליים מופשטים, מבלבלת את הסדר המוסרי הראוי. היא אינה מבטאת אצילות מוסרית אלא ערפול ערכי הפוגע בחובתה הבסיסית של המדינה להגן על אזרחיה. התוצאה היא פגיעה מתמשכת בביטחון האזרחים, סיכון חיים מיותר של חיילי צה"ל, ומתן יתרון קבוע לאויב.

תפיסות אלו אינן נחלת העבר, אלא ממשיכות לעצב את פעולת צה"ל גם בימינו. במהלך מלחמת חרבות ברזל, עיוות זה התבטא בדברי סא"ל מהייעוץ המשפטי של צה"ל שקבע כי: "בן ארבע בעזה הוא כמו ילד ישראלי חטוף".³ אמירה זו, המתחזה להומניסטית, מוחקת בפועל את ההבחנה ההכרחית בין המחויבות הראשונית של המדינה לאזרחיה לבין השיקול ההומניטרי כלפי אזרחי האויב. טענה כזו מערערת את יסודות תפקידה של מדינה ריבונית, שתכליתה הבסיסית היא הבטחת ביטחון אזרחיה. מדיניות המבוססת על עיקרון אוניברסלי מופשט של שוויון ערך חיי אדם יוצרת סתירה פנימית: היא מחלישה את

3 יואב זייתון, "לחסל כל מי שפלש, לאבטח הלוויות עם טנקים ומטוסים: הצצה לחמ"ל התקיפות", Ynet, 21.10.2023

4 "עדות מלוחם בזמן פריצת הגדר: החיילים לא ירו לעבר הפולשים כי חשבו שמדובר באזרחים", אתר קול ברמה, 23.10.2023

שאינן מותאמות למורכבות המלחמה המודרנית. במצב זה, המוסר הופך להיות מכשול במקום עוגן, ומונע מצה"ל לממש את ייעודו המרכזי: הגנה אפקטיבית על מדינת ישראל ואזרחיה.

אין להתעלם מהכוונה הערכית העומדת בבסיס הקוד האתי של צה"ל, שנועדה לשמר את צלם האנוש וערכים מוסריים גם במציאות של עימות צבאי. עם זאת, חשוב להדגיש כי מוסריות אינה עומדת בסתירה לאפקטיביות מבצעית. להפך – גישה מוסרית שמביאה בחשבון את המציאות המבצעית והאסטרטגית יכולה לתרום להגנה אפקטיבית יותר על המדינה ועל תושביה. מוסריות המשלבת הכרה במורכבות העימותים המודרניים מאפשרת הכרעה מהירה וממוקדת תוך צמצום הפגיעות והנזקים.

התשתית הפילוסופית שעליה נשען הקוד האתי הנוכחי מתמקדת בערכים אוניברסליים מופשטים, המתעלמים מהמורכבות של עימותים איסימטריים ומהחובה הראשונית של מדינה להעדיף את ביטחונם של אזרחיה ושל לוחמיה. לפיכך, יש צורך דחוף לעדכן את הקוד כך שישלב בין שמירה על ערכים מוסריים לבין התאמתם לאתגרים המבצעיים של המלחמה המודרנית, תוך הדגשת המחויבות הראשונית של המדינה כלפי תושביה.

התשתית הפילוסופית הפגומה של הקוד האתי הנוכחי

בשנת 1971 פורסם ספרו המונומנטלי של ג'ון רולס, **תיאוריה של צדק** (A theory of Justice). בהשפעת רולס נפתח עידן חדש בתולדות האתיקה בכלל והמחשבה הפוליטית בפרט. טיעונו רבי ההשפעה של רולס סחפו את השיח המערבי ויצרו צייטיגייסט (רוח התקופה) חדש שהשפעתו חורגת הרבה מעבר לאתיקה צבאית, וגולשת לא רק לטיעונים משפטיים מודעים, אלא לדרך המחשבה החברתית המודרנית, הלא מודעת בהכרח, על כל אופני ההתנהגות החברתית והתרבותית, ובאה לידי ביטוי במנגנונים של מוסדות אזרחיים, לאומיים ובין-לאומיים.

לא – הוביל לתגובה מאוחרת שהייתה כרוכה במחיר אנושי בלתי נסבל.

מחיר התפיסה הזו התבטא בנרצחים, בנטבחים ובחטופים בבארי, בכפר עזה ובשאר יישובי העוטף. חוסר הנכונות להפעיל כוח מידי בבוקר שבעה באוקטובר איננו טעות טקטית בלבד, אלא חלק מהותי מהקונספציה המוסרית ששולטת בצה"ל, קונספציה שתרמה לכישלון ההגנה על האזרחים. התפיסה המוסרית שהנחתה את החיילים באותו רגע מנעה מהם להגיב בזמן אמת לאיום הממשי, וכתוצאה מכך נגרם אסון בקנה מידה היסטורי.

השימוש במונח "מוסריים" חושף את הכשל היסודי שבתפיסה זו, ומדגים כיצד עקרונות מוסר מופשטים, המנותקים מההקשר הממשי של העימות, מעוותים את ההבנה של המציאות. אנשים הפורצים את הגדר ונוהרים אל יישובי העוטף, גם אם אינם אוחזים בנשק באותו רגע, אינם חפים מפשע, אלא רוצחים ואנסים המבקשים לטבוח ולחטוף אזרחים תמימים. תפיסה זו מתעלמת מכך שבעימות מסוג זה האויב מטשטש במכוון את הגבול שבין אזרח ללוחם, ומנצל את ערכיו הפסבדו-מוסריים של צה"ל ככלי לקידום מטרותיו הרצחניות.

יתרה מכך, תיאורו של יותם מבהיר עד כמה גישה זו מכבידה על הלוחמים בשטח. הדרישה להמתין עד לזיהוי נשק פיזי בידי האויב – יוצרת מציאות שבה החיילים נדרשים להסתכן לשווא ולפעול במגבלות שאינן מתאימות לאופי העימות. מגבלות אלו לא רק מכשילות מבצעית, אלא גם מערערות את האמון של הלוחמים ביכולתם להגן על עצמם ועל אזרחי המדינה.

הצורך "לעשות סוויץ' בראש", כפי שמתאר יותם, ממחיש את הקרע המובנה בין ההנחיות הערכיות שמקורן בקוד האתי לבין המציאות האכזרית שבה פועלים החיילים. קרע זה מוביל לאובדן משמעויותו האמיתיות של מושג המוסריות ומטיל על הלוחמים דילמות בלתי אפשריות, שמקורן בתפיסות ערכיות

פסיקת בג"ץ סימנה שינוי עמוק בתפיסה המוסרית והמשפטית של מדינת ישראל, במיוחד ביחס לאיזון בין שיקולים מבצעיים לבין עקרונות צדק מופשטים. מעבר לשאלות המעשיות, ההכרעה מבטאת במובלע את התיאוריה של ג'ון רולס בשני אופנים מרכזיים.

השיפוט המוסרי נערך תוך הפשטת האדם מכל הקשרים החברתיים, הלאומיים והאישיים

ראשית, בג"ץ אימץ את עיקרון מסך הבערות. השיפוט המוסרי נערך תוך הפשטת האדם מכל הקשריו החברתיים, הלאומיים והאישיים. כאשר האדם מופשט מזהותו, אי אפשר להבחין בין חייל, אזרח או אויב – כולם שווים בערכם המוסרי. נוהל שכן, שהתבסס על הבחנה בין אזרחים מקומיים (שחיהם היו נתונים בסיכון גבוה) לבין חיילי צה"ל, הופך לבלתי לגיטימי מתוך עמדה זו, שכן ערך חיי אדם אינו יכול להיות מושפע מההקשר הלאומי או מהתפקיד המבצעי.

שנית, ההכרעה משקפת את עיקרון הצדק כהוגנות. שלפיו צדק מחייב שוויון מוסרי בסיסי, גם במצבי קונפליקט. בתפיסה המסורתית, חיי חייל ישראלי נחשבים יקרים יותר מחיי אזרחי אויב או מחבלים, מתוך מחויבות להגן על אזרחי ישראל ועל חייליה. ביטול הנוהל מבטל היררכיה זו ומיישם שוויון ערכי בין כל בני האדם. בעידן שבו המוסר הבינלאומי מדגיש זכויות אוניברסליות, ההחלטה מציגה את ישראל כמי שמקבלת על עצמה עקרונות מוסריים שאינם תלויים בנסיבות או באינטרסים לאומיים.

דוגמה זו, כמו הציטוטים המאלפים של הרמטכ"לים גנץ ואיזנקוט שלעיל, מדגימים היטב כיצד הוטמעה התפיסה הרולסיאנית והפכה לתוכנת ההפעלה המוסרית-משפטית. פריזמה זו מבהירה היטב כיצד נתפסים המוסר והצדק, וכיצד מדומיין בעזרתם מושג השוויון האנושי החדש. על פי תפיסה זו הדרך לייצר שוויון בין בני האדם היא באמצעות ניתוק מוחלט שלהם מכל מה שהופך אותם לאנושיים. האדם מתנתק מכל מהות נתונה. הוא לא גבר ולא אישה,

שורש הטיעונים של רולס שהופנמו בצייטגייסט נוגעים לשני עקרונות. הראשון הוא העיקרון של צדק כהוגנות (Justice as Fairness). רעיון זה מבוסס על שני נדבכים מרכזיים:

- 1. החירות:** לכל אדם, באשר הוא אדם, זכות שווה למערכת של חירויות בסיסיות, כמו חופש הביטוי, חופש הדת וזכות להשתתפות פוליטית. זכויות אלה צריכות להיות שוות לכולם ולא ניתנות לערעור.
- 2. השוני:** אי-שוויון כלכלי או חברתי מתקבל רק אם הוא עונה על שני תנאים:
 - הוא מועיל לכלל החברה, במיוחד לחוליות החלשות שבה.
 - הוא קשור לעמדות ולתפקידים הפתוחים באופן שוויוני לכולם, על בסיס כישורים ולא על בסיס פריבילגיות.

כדי להשיג את עיקרון צדק כהוגנות רולס מפתח את העיקרון המפורסם השני, **מסך הבערות**. מסך הבערות הוא תרגיל אינטלקטואלי המבקש לדמיין מצב מחשבתי שבו אנשים מחליטים על עקרונות הצדק בלי לדעת את מעמדם, מינם, דתם או מצבם החברתי. כך הם יבחרו עקרונות צודקים לכלל, מתוך מחשבה שהם עשויים להיות בקבוצות החלשות בחברה.

בשנת 2005 פסק בג"ץ כי השימוש בנוהל שכן אינו חוקי. נוהל שכן היה פרקטיקה מוסרית וצבאית רבת שנים בצה"ל, שפותחה כדי להתמודד עם מורכבויות ייחודיות של לחימה בשטחים מיושבים. במסגרת הנוהל, תושבים מקומיים גויסו לסייע לכוחות הצבא באמצעות פנייה למחבלים ובקשה מהם להיכנע, כדי להציל את חייהם ולהגן על חיי החיילים. הנחת היסוד שעמדה מאחורי נוהל שכן הייתה כי מעורבות של גורמים אזרחיים תוכל להפחית את הפגיעה בחיים, תוך מתן הזדמנות למנוע אלימות בדרכים לא קטלניות. אולם אין להתעלם מכך שהשימוש בנוהל שכן, העמיד בסיכון גבוה יותר אזרחים של האויב.

קהילה, תרבות, מקום, זמן, שפה, שלא הוא בחר בהם. לכן הכלל קודם לפרט ומכונן את הזהות.

גם המטרות שהאדם קובע לעצמו במהלך חייו, נגזרות מתוך ההקשר החברתי שהוא נתון בו. יותר מזה, ההקשר של האדם אינו אוסף סתמי של אנשים ומצבים – כל אלה מעניקים לאדם מטרות וערכים קולקטיביים שהאדם ממקם את עצמו ביחס אליהם. "אני" המנותק מכל זהות – מאבד את הבסיס למשמעות. הזהות הייחודית של האדם, האותנטיות שלו, אובדת. ללא ההכוונה של הכלל, הפרט מאבד את האוריינטציה המוסרית שלו. הוא הופך להיות אטום מבודד ומנוכר. החיים האנושיים מגיעים לשיאם כאשר הם מעוגנים במידות טובות, ומידות טובות אינן מערכות מופשטות של פרוצדורות אוניברסליות, הן נובעות מהגדרת הטוב של קהילה ספציפית. למעשיו של הפרט הרולסיאני אין משמעות, משום שאין אפשרות לעגן אותם במסד ערכי. כאשר אין תחושת משמעות, אנשים נמוגים לתוך סיפוק צורכיהם האנוכיים.

שלישית, המסגרת הפוליטית שרולס מפתח שגויה, משום שהיא משרתת את תפיסת האדם שהוא מקדם. אתייחס למושג "צדק חלוקתי" אשר רולס מפתח באופן ישיר. רולס מקדם את המושג "צדק חלוקתי", הוא טוען כי בעבר הייתה חלוקת משאבים וכעת אנו מגלים שבחלוקה המקורית נעשתה טעות. לכן, צריך לחלק מחדש את הרכוש. רולס נכשל כאן בדיוק בסוג הטענה שבה הוא מאשים את התועלתנים: הפרט נכפה לספק את צורכיהם של האחרים. הפרט הוא אמצעי בלבד, ולא תכלית. ובהקשר צבאי: החייל הנאלץ לסכן את חייו הופך לאמצעי שנועד לספק את תחושת הצדק, ומירוץ המצפון של שולחיו.

המסגרת הפוליטית של רולס, המושתתת על רעיון צדק כהוגנות, חותרת תחת האפשרות של קיום מסגרת פוליטית בת קיום. זאת משום שרולס מבסס את הגותו על אינדיבידואליזם מתודולוגי, שלפיו עקרונות הצדק נבחרים מתוך עמדה של "מסך בערות" – עמדה שבה כל פרט מופשט מזהותו

לא נוצרי ולא יהודי, לא ישראלי ולא צרפתי, לא צעיר ולא זקן וכן הלאה – כך באמצעות שורת תארים שליליים, הוא נותר ריק מכל הגדרה; וכאשר האדם מסיר מעליו את כל מה שהופך אותו לאנושי ונותר ריק מכל מהות – אז כל בני האדם שווים זה לזה.

הכשל הפילוסופי של רולס

ראשית, מושג האדם של רולס שגוי משום שהוא מציג את האדם כיחיד רציונלי המנותק מההקשרים החברתיים והתרבותיים שלו. אך מהו האדם ללא הקשר חברתי, תרבותי ולשוני? הפרט אינו ישות מבודדת, אלא חלק אינטגרלי מהחברה שבה הוא חי, שבה מעוצבים זהותו וערכיו. ללא הקשרים אלו, הפרט הופך למושג ריק שאין בו ממשות. כך מגיעים לשוויון, אך אין זה שוויון בין בני אדם, אלא שוויון בין מושגים ריקים מתוכן.

שנית, מושג החברה של רולס שגוי מהבחינה המתודולוגית, משום שהוא נשען על אינדיבידואליזם מתודולוגי. רולס בונה את תפיסת החברה דרך דמיון שגוי של מושג האדם. תחילה, הוא תופס את כל בני האדם מחוץ להקשר שלהם, ואז הוא מבקש לדמיון את החברה כאוסף של יחידים. וכך כאשר מדמיינים את החברה כאוסף של פרטים נעדרים הקשר, משמעות החברה עצמה אובדת. הדרך היחידה להבין את האדם היא מתוך ההקשר של החברה – הלשון, התרבות והערכים שלו. הפרט אינו קודם כרונולוגית או לוגית לחברה; להפך, החברה קודמת לפרט.

ניסיון להבין פעולה של נערה אינדונזית מהמאה ה-17 לפנה"ס כפי שאנו מבינים פעולה של גבר מניו יורק במאה ה-21 יהיה שגוי ומעורר גיחוך. תסביך אדיפוס אולי תיאר היטב תסביך של גברים בחברה האוסטרית במאה ה-19, אבל יהיה זה מוגוץ להסביר את התנהגותו של יוליוס קיסר בהתאם למודל פרוידיאני זה. כל פעולה אנושית שנוכל לחשוב עליה – מתקיימת בתוך הקשר חברתי ממשי. האדם לעולם נולד לתוך הקשר חברתי ספציפי – משפחה,

התרבותית והמעמדית, הוא שולל מהמדינה אפשרות לקדם ערכים משותפים או לדרוש הקרבה קולקטיבית. ניטרליות כזו, המבוססת על עקרון השוויון האוניברסלי של כל בני האדם, יוצרת מתח יסודי בין מחויבותה הראשונית של המדינה לאזרחיה לבין מחויבותה כביכול לשאר האנושות, ובכלל זה אויביה. מסיבה זו, מושג הניצחון הצבאי המסורתי, המדגיש את האינטרס הלאומי ואת עליונות הקהילה, נתפס במסגרת הרולסיאנית כלא מוסרי מיסודו. כך הגישה של רולס חותרת תחת עצם קיומה של מדינה ריבונית, שכן היא שוללת ממנה את הבסיס הערכי הנדרש להבטחת ביטחונה, קיומה והגנתה העצמית.

תשתית פילוסופית אלטרנטיבית קוד אתי מעודכן

השיח האתי הקלאסי, שעיצב את מהמחשבה המערבית מאז ימי אריסטו ועד הזרם הקהילתי בימינו, עומד על הנחת יסוד אחרת. בניסוחו הישיר של רבי יוסף במסכת בבא מציעא: "עניי עירך קודמים"⁵ לפי ברייתא זו סדרי הקדימה הם: סיוע לעני קודם לסיוע לעשיר. סיוע לעני קרוב משפחה קודם לסיוע לעני שאינו קרוב משפחה. סיוע לעני (שאינו קרוב משפחה) שגר בעירי קודם לסיוע לעני שגר בעיר אחרת.

מסורת מוסרית זו נובעת מפרשנותו של רבי עקיבא לפסוק "וְאֶהְבֶּתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ אֲנִי ה'" (ויקרא יט, יח). משמעות הפסוק אליבא דרבי עקיבא, איננה שעל האדם לאהוב את הזולת באותה המידה שהוא אוהב את עצמו – אלא שעל האדם לאהוב את רעהו **באותה הדרך** שבה הוא אוהב את עצמו. כלומר, עשה סובלימציה לזולת דרך עצמך, השתמש ברגשותיך כלפי עצמך כמדריך כיצד להרגיש כלפי רעך. מובן מאליו שלעולם לא תאהב את הזולת באותה המידה שאתה אוהב את עצמך, ואתה גם לא אמור לעשות

הקונקרטי (לאום, דת, תרבות, מעמד וכו'). בעמדה זו, האדם בוחר עקרונות שאינם תלויים בהשקפת עולם מסוימת או בתפיסת טוב מסוימת. התוצאה היא קהילה פוליטית ניטרלית, שבה המדינה אינה יכולה לאמץ השקפת טוב כוללת ולא לכפות אותה, כדי לא לפגוע באוטונומיה של הפרט.

אך אם קהילה פוליטית מבוססת על עקרונות ניטרליים, אין ביכולתה של המדינה לקדם אורח חיים מוסרי או ערכים משותפים, ולכן היא לא יכולה לצפות מחבריה להקריב את חייהם בצבא. כל תפיסת טוב מסוימת, כמו דת, לאום או אידיאולוגיה תרבותית, נתפסת כהנחתה של מוסר קולקטיבי על הפרט, ולכן נדחית במסגרת הפוליטית הזו. כך המדינה הופכת לשופטת ניטרלית, שמטרתה אינה לחזק זהות משותפת או קשרים קהילתיים אלא להבטיח את ההגנה על זכויות הפרט במסגרת מוסדות הוגנים.

אולם, יש בגישה זו מרכיב שמערער על יציבותה של המדינה עצמה. הקהילה הפוליטית, בניגוד לרעיון של רולס, אינה מתקיימת בחלל ריק. היא נשענת על הסכמה ערכית בסיסית בין חבריה, כמו נאמנות למדינה, תרבות משותפת או מחויבות הדדית. כאשר רולס שולל את קיומם של ערכים קהילתיים כבסיס למשטר הצדק, הוא פוגע בלכידות החברתית, שכן מדינה ניטרלית בלבד מתקשה לעורר תחושת שייכות ומחויבות בקרב אזרחיה. ההסתמכות הבלעדית על עקרונות אוניברסליים מפשיטה את האדם מההקשרים הממשיים, ובמקביל, מרוקנת את המדינה מהיכולת להציע לפרט משמעות חברתית או תרבותית.

המסגרת הפוליטית שרולס מציע, המושתתת על ניטרליות ערכית מוחלטת ועל אינדיבידואליזם מתודולוגי, פוגעת ביציבותה של המדינה וביכולת קיומה כקהילה פוליטית מגובשת. משום שרולס מגדיר את האדם כפרט מופשט מזהותו הלאומית,

5 תלמוד בבלי, מסכת בבא מציעא ע"א.

והוגים מאוחרים אחרים, פיתחו את תפיסת המוסר הרפובליקנית שלפיה המוסר נובע מהשתייכות לפרויקט קולקטיבי של קהילה פוליטית המכוונת להשגת הטוב המשותף.

המוסר נובע מהשתייכות לפרויקט קולקטיבי של קהילה פוליטית המכוונת להשגת הטוב המשותף

גישה זו רואה באזרחות פעילה ובמעורבות ציבורית ערכים מוסריים מרכזיים, מתוך הבנה שחירות אמיתית מתקיימת רק במסגרת קהילה שבה מושג איזון בין חופש הפרט למחויבות לכלל. מוסר זה מדגיש את חשיבותם של ערכים כמו אחריות, נאמנות לקהילה, דאגה לצדק חברתי ומאבק נגד עריצות ושחיתות. המעלות האזרחיות – אומץ, מתינות וצדק – זוכות להדגשה מיוחדת, שכן הן נתפסות כחיוניות לשימור חירות הקהילה ולהבטחת שגשוגה המוסרי והפוליטי.

ההיסטוריון המוערך פוליביוס¹¹ הדגיש את חשיבות החוקים והמנהגים של המדינה, אשר לדעתו משקפים את אופייה המוסרי של הקהילה המשותפת. הוא שיבח את האנשים שהיו מוכנים לשאת כל משא למען טובת הכלל, אפילו במחיר אישי כבד. פוליביוס סבר כי מופת ההיסטוריה הוא האנשים שמעדיפים את טובת המולדת על פני טובת קרוביהם, כיוון שהקרבה זו משמרת את חוסנה המוסרי והפוליטי של המדינה.

הפילוסוף והמדינאי הדגול מרקוס טוליוס קיקרו¹² פיתח רעיונות אלו וטען כי מוסר אינו יכול להיות פונקציה של אינטרס אישי, משום שאז האדם ייטה להתעלם מהחוק ומהמסורת אם ימצא בכך תועלת אישית.

כן, אבל אפשר ללמוד לאהוב את הזולת רק דרך האהבה שהאדם שומר לעצמו.⁶

יש לדייק, מסורת זו משקפת תפיסה מוסרית עמוקה שלא נוגעת רק לצדקה, אלא גם לעניין הצלת נפשות. בהקשר זה נקבע הכלל כי "חייך קודמין לחיי חבריך".⁷ כלל זה משתלב עם כלל מוסרי אחר, הנובע מפסוק: "לא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ" (ויקרא יט, טז). שפירושו במסורת הוא כי אדם חייב להציל את רעהו מסכנה. לאדם יש אחריות וערבות כלפי חברו. אם חברו נמצא בצרה, חובה עליו לקום לעזרתו.⁸

חובה זו, לא חלה רק ביחס לפרט המצוי בסכנה, אלא נלמדת ביחס לכלל ישראל המצויים בסכנה. זו ההגדרה של מלחמת מצווה "ועזרת ישראל מצר שבא עליהם".⁹ אולם בהקשר של מלחמה, על כל יחיד להסתכן הרבה מעבר להצלת פרט. אם לצורך הצלת פרט אין להיכנס לסכנה שרוב הסיכויים שהמציל ייהרג בה, בעת מלחמה על היחיד להיות מוכן להיכנס למצב סכנה ולסכן את חייו באופן ממש, משום שמדובר בכלל ישראל. יוצא מכאן, כפי שגם נפסק להלכה, כי פיקוח נפש אינו חל בעת מלחמה. זאת מתוך ההנחה המוסרית הבאה: אין חירות וחיים לפרטים אם אין חיים וחירות לכלל. חיי הכלל קודמים לחיי היחיד, משום שהיחידים קיימים רק מתוך היותם חלק מהכלל.¹⁰

מסורת יהודית זו, מתכתבת היטב עם המסורת המוסרית הרפובליקנית, ששורשיה מצויים עוד אצל אריסטו. במונחיו של אריסטו, האדם הוא יצור חברתי מטבעו, כלומר, קיומו של האדם מושתת על החיים בתוך קהילה ולא כיחיד מבודד. תלמידיו של אריסטו

6 זאב מגן, "דמיון: על ג'ון לונן ואהבה", **תכלת**, 8 (1999).

7 בבא מציעא סב ע"א.

8 סנהדרין עג, א. וראה דינו של אליעזר מלמד בתוך: העם והארץ, ערבות הדדית, מצווה א.

9 רמב"ם, הלכות מלכים, פ"ה ה"א.

10 הרב קוק, **משפט כהן**, קמג; **ציץ אליעזר**, יג, ק; **פניני הלכה, העם והארץ**, פרק ד, הלכה א.

11 פוליביוס, **היסטוריות**, ספר ו, עמ' 401, 436.

12 קיקרו, **ספר החוקים**, ספר 1, עמ' 42-45.

כלומר, **צדק יכול להתממש רק במערכת יחסים שבין מידות טובות לבין הקשר קונקרטי**. במובן זה, המוסר כפוף לכוונה ולא לתוצאה. הכוונה שמאחורי הפעולה עומדת בליבת הפעולה המוסרית, משום שקבלת החלטה מוסרית נובעת מתוך מחויבות ואחריות אישית לזיקות האנושיות. הפעולה הצודקת תלויה בהקשר שבו האדם מצוי, משום שהקשר זה מגדיר את דרגת המחויבות השונה ואת המידה הטובה הנדרשת.

כך, למשל, מג"ד צעיר שנקרא לדין חשוב אצל האלוף בזמן שאשתו בחדר לידה, ידע כי הפעולה המוסרית במקרה זה היא להישאר לצד אשתו. לעומת זאת, אותו מג"ד לא יהסס לעזוב את אשתו בחדר הלידה, כשעליו להוביל את פקודיו לקרב. כאמור, הפעולה המוסרית נובעת מההקשר, ממעגל המחויבות, ומהמידה הטובה.

הבה נצירן זאת: נמיר את רעיון "צדק כהוגנות" של רולס, ב"צדק כנאמנות" (Justice as Loyalty), ובהתאמה, במקום "מסך בערות" (Veil of Ignorance) נפנה אל "הרמת המסך" (Lifting the Veil).

במילים אחרות, אם רולס מציע את עיקרון "מסך הבערות" שמטרתו להסתיר את ההקשרים והזיקות החברתיות כדי להבטיח צדק והוגנות, הרי שהאתיקה הקלאסית מציעה גישה הפוכה: כדי לפעול בצורה מוסרית, יש "להרים את המסך" ולחשוף את הזיקות וההקשרים החברתיים. שכן הבנת הזיקות היא שמכתיבה את המחויבויות המוסריות שלנו. התפקיד שהאדם ממלא בתוך המעגלים החברתיים השונים משפיע על הפעולה האתית.

עיקרון "הרמת המסך" עומד בסתירה מלאה לטיעונו של רולס, משום שהוא גורס כי החלטות מוסריות צריכות להתבסס על הזיקות וההקשרים החברתיים

הצדק, על פי קיקרו, לא נועד לשרת אינטרס אישי, משום שגישה כזו תהרוס אותו. לדבריו, אנו מסוגלים להבחין בין חוק טוב לחוק רע בזכות התבונה, הניסיון, המסורת, החושים, הרגש והאינטואיציה המוסרית שבצירופם יחד מאפשרים לנו לזהות מה מכובד ומה מביש. זו המעלה הייחודית שלנו כבני אדם, כיצורים חברתיים. רק במסגרת קהילה מוסרית ומתוקנת אפשר לממש את הפוטנציאל האנושי במלואו.

לכן, מסביר קיקרו, התנהגות מוסרית איננה נשענת על לוגיקה טהורה מופשטת שפועלת באופן שווה בכל מצב, תוך התעלמות מההקשר. להפך, התנהגות מוסרית נובעת מתוך הקשר של חיים אנושיים משתנים. "בכל החובות הללו שמוטל עלינו למלא, חייבים אנו לשקול מהו הדבר הנחוץ ביותר לכל אחד..." לכן אליבא דקיקרו על האדם לסייע לשכנו באיסוף תבואת השדה לפני שיעזור לאחיו הרחוק, "אולם אם מתנהל משפט, תגן על קרוב משפחה ועל ידיך לפני שתעשה זאת למען שכנך..."¹³

אבל בדומה למסורת היהודית, זה לא מנע ממנו להעדיף את טובת הכלל על פני טובת הפרט. בספרו "על החובות" מציע קיקרו את הסיפור הבא, כדוגמה וכמופת: "היו בידי חניבעל שמונת אלפים שבויים אשר לא נשבו בעמדם במערך הקרבי או בניסיון להימלט מפני סכנת המוות... הסנאט החליט שלא לפדות אותם, למרות שניתן היה להשיג זאת תמורת סכום כסף זעום, במטרה להחדיר לתודעת החיילים שלנו שעליהם או לנצח או למות. לאחר ששמע זאת חניבעל... נשברה רוחו, כאשר הבין שהסנאט והעם הרומי, על אף כישלונם הגדול, היו בעלי רוח כה איתנה."¹⁴

עקרונות חדשים – מהמסורת הקלאסית לשיח המודרני

על פי המסורת המוסרית האלטרנטיבית שהוצעה עד כה, פעולה מוסרית היא פועל יוצא של הקשר.

13 קיקרו, **על החובות**, עמ' 62.

14 שם, עמ' 185.

לקידום רווחה ואחדות לאומית, אך בד בבד שואפת לשלום ואחוזה ברמה הבינלאומית.

ברמה הגלובלית, המשמעות של **"הרמת המסך"** היא פיתוח אמפטיה וסולידריות כלפי כלל האנושות. במעגל זה, **"צדק כנאמנות"** מבוסס על המחויבויות כלפי האדם באשר הוא. במעגל רחב אף יותר – הבריאה כולה – נדרשת "הרמת מסך" המבטאת את ההכרה בזיקות האקולוגיות ובמחויבויות הנובעות מהן כלפי הסביבה והטבע. כאן הצדק מתבטא ביחס אחראי כלפי הבריאה כולה ובגילוי המידות הטובות כלפיה.

המטרה של הכלל במעגלים השונים היא להשיג מידה טובה שתואמת את ההקשר והזיקות המיוחדות של כל מעגל. במשפחה, התמיכה ההדדית, האחדות וההקרבה הן המידות הטובות המרכזיות. במעגל החברים והקשרים האישיים, נאמנות, תמיכה רגשית קולקטיבית והשתתפות פעילה הן המרכזיות. בקהילה המקומית, שיתוף פעולה, סולידריות חברתית ומעורבות חברתית הן המידות הטובות המובילות. במעגל העבודה והקשרים המקצועיים, יושרה מקצועית קולקטיבית, אחריות תאגידית והוגנות הן המרכזיות. בקהילה הדיגיטלית, שקיפות, פרטיות וגישה שוויונית הן המידות הטובות. ברמה הלאומית, פטריוטיות קולקטיבית, אחריות לאומית ושמירה על ערכים ומסורת הן המרכזיות. ברמה הגלובלית, סולידריות גלובלית, כבוד אוניברסלי וקיימות גלובלית הן המרכזיות. בבריאה כולה, אחריות אקולוגית קולקטיבית, כבוד לכל היצורים החיים וקיימות אקולוגית הן המידות הטובות המובילות.

הדילמות האתיות נובעות לא פעם ממתח בין מעגלי מחויבות שונים. בין קידום קריירה אישית לזמן משפחתי, בין נאמנות לחבר לנאמנות למקום עבודה, בין נאמנות למדינה ונאמנות לעיקרון מוסרי בינלאומי.

כאמור, מכיוון שההקשר המשתנה משנה גם את הפעולה המוסרית המתבקשת – אי אפשר לנסח כלל חד־חד־ערכי שיקבע כיצד לנכון לפעול בכל

והבנתם. צדק לא יושג בהסתרת הזיקות החברתיות אלא רק בחשיפתן. רק הבנת ההקשרים מאפשרת פעולה מוסרית נבונה ואחראית.

המשפחה היא דוגמה ליישום עיקרון **הרמת המסך**. אדם שלא מעדיף את חיי ילדיו על פני חיי ילדים אחרים, פועל בצורה לא מוסרית. על ההורים מוטל "להרים את המסך" ולחשוף את הזיקות ההדדיות עם ילדיהם. עליהם להכיר במחויבות העמוקה לילדיהם, ולפעול למענם מתוך אהבה, הקרבה ואחריות. כאן מתבטא עיקרון **"צדק כנאמנות"** הנובע מהקשר ומגילוי המידה הטובה. מחויבויות הפרט במעגלים השונים תלויות בהקשר שבו הוא מצוי. המחויבות של ההורים מכילה למשל אחריות לדאגה לרווחת בני המשפחה ולהנחלת מידות טובות, בעוד המחויבות של הילדים אחרת ובכללה למשל כבוד להורים, למידה ושיתוף פעולה.

בכל אחד מהמעגלים החברתיים – חברים, עבודה וקהילה – על הפרט **"להרים את המסך"** ולפעול בהתאם לזיקות הייחודיות של אותו מעגל. במעגל החברים, הצדק מתבטא בנאמנות אישית, באמון ובתמיכה רגשית הדדית. במעגל העבודה מתבטאת הנאמנות בכבוד למקום העבודה, ביושרה מקצועית, בכיבוד ההסכמים ובמחויבות כלפי עובדים, מנהלים ובעלי המניות. במעגל הקהילה, על הפרט לפעול מתוך סולידריות, שיתוף פעולה ואחריות חברתית, וכללי ההתנהגות מותאמים להקשר הקהילתי הספציפי. בכל המעגלים, עיקרון **"צדק כנאמנות"** נובע מההקשר ומהגילוי המעשי של מידות טובות, אך תוכנו משתנה בהתאם לטיב הזיקות והמחויבויות.

גם במעגל העם על כל אזרח **"להרים את המסך"** ולפעול מתוך מודעות לזיקות הלאומיות ולמחויבויות כלפי בני עמו. כאן **"צדק כנאמנות"** מתבטא בפטריוטיות ובאחריות לאומית, בהתאם לתפקיד החברתי: חובת הנאמנות של שליח הציבור, למשל, שונה מזו של אזרח שאינו נושא תפקיד ציבורי. גם האומה כקולקטיב "מרימה את המסך", והיא פועלת

על פי פרמידת הצרכים של מאסלו, תמיכה רגשית בבנה – הזקוק לתחושת ביטחון ושייכות – היא צורך בסיסי יותר מאשר הצלחת הפרויקט המקצועי או השתתפות בדיון פרלמנטרי הקשורים למימוש עצמי. כאן מתבטא "צדק כנאמנות" הנובע מהקשר ומגילוי המידה הטובה. בהתאם לכך, ההחלטה המוסרית היא להיות עם בנה בבית החולים במהלך הניתוח, ורק לאחר מכן להתפנות למחויבויות אחרות.

עם זאת, אם רחל הייתה ראש הממשלה, התפקיד שלה היה מייצר מחויבות שונה, ובמקרה של אירוע ביטחוני, המחויבות המוסרית הראשונה שלה הייתה דווקא נוכחות בדיון ביטחוני דחוף, ולא הנוכחות לצד בנה המצוי בניתוח. במצב כזה, "הרמת המסך" הייתה חושפת שהזיקה והמחויבות הבולטת היא כלפי ביטחון המדינה, שהיא זיקה רחבה ובעלת משמעות רבה יותר בהקשר זה.

דוגמה זו ממחישה כיצד אפשר להשתמש בעקרונות "צדק כנאמנות" המוכוונים על ידי שיקולים של כוונה לצד שיקולים תוצאתיים מתונים, כדי לקבל החלטה מוסרית כאשר יש מתח בין מחויבויות למעגלים שונים, וכיצד אפשר לפעול באופן מוסרי במצב של מתח בין מחויבויות. "הרמת המסך" מדגישה את הצורך בחשיפת הזיקות וההקשרים הנובעים מכל מחויבות כדי לקבל החלטות מוסריות נבונות ומאוזנות.

אמת המידה לשיפוט מדיניות פוליטית-כלכלית-חברתית היא איזה סוג אנשים נוצרים מתוכה מבחינה מוסרית

החינוך והתרבות ממלאים תפקיד מרכזי בהנחלת המידות הטובות בכל אחד מהמעגלים החברתיים. המשפחה מחנכת לערכים באמצעות דוגמה אישית, הקהילה המקומית מטפחת סולידריות ומעורבות באמצעות פעילות משותפת, והמדינה אחראית לחינוך אזרחי ולחיזוק תחושת שייכות וזהות לאומית. כך נוצרת המערכת הערכית של "צדק כנאמנות",

מקום ובכל מצב. במקרה של התנגשות בין מחויבויות למעגלים שונים נוסף את אמת המידה התוצאתית, הכוללת שני עקרונות מנחים: הראשון – **מחויבות כלפי מעגל קרוב גוברת על מחויבות כלפי מעגל רחוק**; השני – **יש לתת עדיפות לצרכים נמוכים על פני צרכים גבוהים בהתאם לפירמידת הצרכים של מאסלו**. עדיפות זו יכולה לגרום לנו להעדיף נאמנות למעגל רחוק על פני נאמנות למעגל קרוב. וכן הסתייגות חשובה, פוליטיקה לעולם איננה צריכה לייצר חברה שיש בה מידה טובה, חברה שכזו תהיה חברה טוטליטרית; אלא רק לתמוך במנגנונים חברתיים ובגורמים המתווכים המעודדים את חברי הקהילה לטפח מידה טובה.

המתח בין מעגלי הנאמנות יכול לבוא לידי ביטוי כך: רחל היא מנהלת בכירה בחברה טכנולוגית גדולה ומובילה פרויקט חדשני בתחום הבינה המלאכותית. היא גם פעילה חברתית המקדמת זכויות אדם ונלחמת בשימוש לרעה בטכנולוגיות חדשות. כמו כן, רחל היא אם חד-הורית לבן מתבגר בשם יואב. יום אחד, היא מתמודדת עם שלושה אירועים חשובים: החברה שבה היא עובדת עומדת להציג את הפרויקט החדש בכנס בינלאומי חשוב ונוכחותה בכנס קריטית להצלחת הפרויקט ולהמשך הקריירה שלה; בו ביום יואב בנה עובר ניתוח מורכב והוא זקוק לתמיכתה הרגשית ולנוכחותה בבית החולים; ובאותו היום ממש מתקיים גם דיון בפרלמנט על חקיקה חדשה הקשורה לבינה מלאכותית, חקיקה שהיא מתנגדת לה בחריפות בשל השלכות האתיות שלה, ונוכחותה בדיון יכולה להטות את הכף בקבלת ההחלטות.

על פי עיקרון "צדק כנאמנות", רחל נדרשת לשקול את המחויבויות שלה כך: המחויבות כלפי בנה נחשבת למחויבות כלפי המעגל הקרוב ביותר, המחויבות כלפי מקום העבודה שלה היא מחויבות כלפי מעגל רחוק יותר, והמחויבות הפוליטית היא מחויבות כלפי המעגל הרחוק ביותר. כדי לקבל החלטה מוסרית נבונה, על רחל "להרים את המסך", לחשוף את הזיקות ולהביא בחשבון את המחויבויות הנובעות מכל הקשר.

ישראל, עם ישראל וכלל האזרחים. חיילי צה"ל יפעלו על פי ערכי צה"ל ופקודותיו, תוך שמירה על חוקי המדינה וכיבוד ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית בעלת משטר דמוקרטי.

"רוח צה"ל" - הגדרה ומקורות

"רוח צה"ל" היא תעודת הזהות הערכית של צה"ל, אשר ראוי שתעמוד ביסוד הפעולות של כל חייל וחיילת בשירות סדיר ובשירות מילואים.

"רוח צה"ל" וכללי הפעולה הנגזרים ממנה הם הקוד האתי של צה"ל. "רוח צה"ל" תשמש את צה"ל, על חייליו, מפקדיו, יחידותיו וחילותיו, בעיצוב דפוסי הפעולה שלהם. על פי "רוח צה"ל" ינהגו, יחנכו ויבקרו את עצמם ואת זולתם.

"רוח צה"ל" יונקת משלושה מקורות:

1. מסורת העם היהודי לדורותיו.
2. מסורת מדינת ישראל על מוסדותיה וחוקיה.
3. מסורת צה"ל ומורשת הלחימה שלו כצבא ההגנה לישראל.

ערכי היסוד

1. **הגנת המדינה, העם והאזרחים:** מטרת צה"ל היא להגן על מדינת ישראל, עם ישראל וכלל אזרחי ישראל.
2. **אהבת המולדת ונאמנות למדינה:** ביסוד השירות בצה"ל עומדות אהבת המולדת והמחויבות והמסירות למדינת ישראל.
3. **חתירה לניצחון** - צה"ל פועל להכריע את אויביו ולהשיג ניצחון חד וברור בכל מערכה. החיילים והמפקדים יגלו אומץ, חוכמה ונחישות, וישתמשו בכל הכלים והאמצעים הנדרשים להבטחת ביטחון מדינת ישראל ועם ישראל.

שבה כל פרט מודע למחויבויותיו החברתיות ומקיים אותן מתוך ההקשר הייחודי שלו.

אמת המידה לשיפוט מדיניות פוליטית כלכלית חברתית היא איזה סוג אנשים נוצרים מתוכה מבחינה מוסרית.¹⁵ עלינו לזכור כי המדינה ומוסדותיה לעולם אינם ניטרליים. הם שחקנים מוסריים המייצגים אינטרסים, ובמקרה הטוב, את האינטרס הכללי של בני העם. תפקיד המדינה הוא לשרת את העם, על ידי שמירה על חירותו הקולקטיבית, מה שמאפשר לתרבות הלאומית לפרוח, ולשרת את הפרטים, על ידי מתן אמצעים לחירות האישית לשגשג. זוהי הנחת יסוד מוסרית שיכולה להתקיים בנסיבות שבהן המדינה פועלת בערנות לקידום תרבות לאומית ולהנחלת ערכים חינוכיים ומוסריים, בלי לגלוש לסמכותנות. המפתח לחירות הפרט מצוי במדינה מצומצמת וממוקדת, המטפחת קהילה חזקה ופרטים בעלי אחריות אישית ומוסרית.

מהעקרונות התיאורטיים לקוד האתי

לאחר שהצבענו על הלוגיקה הפנימית המייצרת את התפיסה המוסרית העומדת בבסיס הקוד האתי של צה"ל, וניסחנו תפיסה מוסרית אחרת, שיש בכוחה להציע פרקסיס שונה של הפעלת הכוח, אבקש כעת להציע תיקונים מסוימים לקוד האתי הנוכחי של צה"ל, על בסיס המסקנות שעלו מהדיון עד כה.

הקוד החדש

הקדמה

צבא ההגנה לישראל הוא צבאה של מדינת ישראל. צה"ל כפוף לדרג האזרחי והוא נתון למרות הממשלה.

מטרת צה"ל היא להגן על מדינת ישראל ועל העם היהודי. חיילי צה"ל מחויבים להילחם, להקדיש את כל כוחותיהם, ואף לחרף את נפשם להגנת מדינת

Irving Kristol, "Republican Virtue versus Servile Institutions", *The Neoconservative Persuasion: Selected Essays, 1942-2009*, ed. Gertrude Himmelfarb, New York: Basic Books, 2011, pp. 64, 75

הערכים

1. **שליחות** – החייל יראה בשירותו הצבאי שליחות, יהיה נכון לתרום כל שביכולתו להגנת המדינה, העם והאזרחים. זאת בהיותו נציג של צה"ל הפועל מתוקף הסמכויות שניתנו לו על פי פקודות הצבא ובמסגרתן.
 2. **רעות** – החייל יפעל מתוך אהווה ומסירות לחבריו לשירות, ויחלץ תמיד לעזרתם כשהם זקוקים לו או תלויים בו, חרף כל סכנה וקושי, עד כדי חירוף הנפש.
 3. **אחריות, אמינות ומקצועיות** – החייל יראה עצמו שותף פעיל בהגנה על ביטחון המדינה, אזרחיה ותושביה. החייל יבצע את משימתו בשלמות ובדייקנות, יפעל תוך גילוי מתמיד של מעורבות, יוזמה ושקידה, בשיקול דעת ובמסגרת סמכותו, מתוך נכונות לשאת באחריות לתוצאות פעולותיו, וישאף לרכוש את הידע המקצועי ואת המיומנות הנדרשים לביצוע תפקידו, וליישם תוך חתירה לשיפור מתמיד של ההישגים האישיים והיחידתיים.
 4. **דוגמה אישית** – החייל ינהג על פי הנדרש ממנו, ויקיים את שהוא דורש מזולתו, מתוך הכרה ביכולתו ובאחריותו, בצבא ומחוצה לו, לשמש דוגמה ראויה.
 5. **כבוד האדם** – צה"ל וחייליו מחויבים לשמור על כבוד האדם, החייל ייצג את מדינתו בכבוד.
6. **חיי אדם** – החייל ינהג באופן מושכל ובטיחותי בכל פעולותיו, מתוך הכרה בחשיבותם העליונה של חיי אדם, וימנע מסיכון חייו ומסיכון חיי הזולת באופן בלתי מקצועי בעת פעילות מבצעית.
 7. **משמעת** – החייל יפעל כמיטב יכולתו לביצוע מלא ומוצלח של הנדרש ממנו על פי הפקודות ועל פי רוחן. החייל יקפיד על מתן פקודות חוקיות בלבד, ולא יציית לפקודות בלתי חוקיות בעליל.
 8. **טוהר הנשק** – החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לביצוע המשימה בלבד, אך ורק במידה הנדרשת לכך, ולעולם ישמור על צלם אנוש.
- שבעה ערכי הקוד הנלמדים כתוספת לערכי "רוח צה"ל":
1. מיגור האויב הוא צו מוסרי.
 2. פגיעה מכוונת בחפים מפשע אסורה בתכלית האיסור.
 3. ביזה אינה חוקית לחלוטין.
 4. החייל לעולם ישמור על צלם אנוש.
 5. אין לתקוף את מי שנכנע.
 6. על החיילים להתנהג בכבוד ובהתחשבות בכוחות בינלאומיים שאינם מעורבים.
 7. על החיילים להתנהג בכבוד ובהתחשבות באוכלוסיית אויב אזרחית.